

Első világháborús hadifogolytábor Esztergom-Kenyérmezőn

Az első világháború során a hadifogolykérdés addig még soha nem tapasztalt óriási dimenziókat öltött. A milliós tömeghadseregek megjelenésével a hadifoglyok száma is egyenes arányban növekedett. Az egész háború során mintegy 60 millió katonát mozgósítottak, közülük mintegy 8-9 millióan estek hadifogságba. Különböző számítások szerint az Osztrák–Magyar Monarchia területére mintegy 1,2 millió – 2,3 millió fogoly került. Közülük a legnagyobb csoportot a cári Oroszország katonái alkotják, utánuk következnek az olasz és szerb hadifoglyok. Az egész hadifogolykérdés pontos adatait nehéz megbecsülni, amint ezt az osztrák–magyar őrizetbe kerültekre vonatkozó adatok széles skálájánál is láthatjuk.

A cári Oroszország mintegy 1 millió katonája került osztrák–magyar fennhatóság alá, míg ezzel szemben a Monarchiának mintegy 2 millió alattvalója lett orosz hadifogolytáborok lakója. Ha a hadifoglyok létszámát összevetjük a mindenkor hadseregek létszámával, azt tapasztaljuk, hogy minimum minden ötödik cári és közel minden harmadik osztrák–magyar katona hadifogságba esett. Ezzel szemben csak minden tizenharmadik birodalmi német és minden tizedik francia vagy olasz katona került ellenséges fennhatóság alá.

Az Osztrák–Magyar Monarchia nem volt felkészülve sem egy hosszan tartó háborúra, sem pedig a fogságba eső ellenséges katonák hatalmas tömegeinek fogadására. A háború kezdetén orosz, illetve szerb hadifoglyokat ejtettek az osztrák–magyar csapatok, ezért az első táborok kialakításánál fontos szempont volt a szökési lehetőségek, valamint a birodalom szláv lakosságával való kapcsolatteremtés lehetőségének csökkentése. Így kerültek már 1914 augusztusában először orosz, majd szerb hadifoglyok Kenyérmezőtáborba.

Az első foglyokat az őrhelyalji szőlők és az ún. Wimmer-telep alsó részén elterülő legelőn helyezték el. A kezdeti állapotok rendkívül siralmasak voltak: elegendő szálláshely hiányában a foglyok a puszta földön feküdtek ezrével. Joggal jegyezte meg kritikusan az *Esztergom* c. hetilap: „*Nem akarunk senkinek kellemetlen perceket okozni, nem vádolunk senkit, azt azonban szabad legyen megemlítenünk, hogy az illetékes hatóságok nem készültek el [sic!] a hadifoglyok elszállásolására, különösen készületlenül találta őket a beállott hideg esős idő, amikor földél nélkül még a rabságba esett vadnak is sokat kellene szenvednie.*”¹ Szabolcsi Miksa, az *Egyenlőség* tudósítója a következőképp számolt be a táborban látottakról: „*Szabad mezőn, nagy körben léceket ütöttek a földbe; a lécek fölületét összekötötték dróttal: ezen belül van a tábor. Az orosz foglyok tábora. Vannak kisebb és vannak nagyobb körök. Némelyikben több százan tartózkodnak, de olyan körök is vannak, melyekben több ezer fogságba esett orosz katona jár-ke, tesz-vesz, összebukik, szétmegyen, lehever, fektéből felugrik, messzebről azt a benyomást keltvén, – amit nagyban emel a foglyok szürke-piszkos ruházata – mintha összeteretelt juhnyáj mozogna egy helyen, melyet elhagynia nem szabad.*”²

¹ Udvariasan bánjunk az oroszokkal. In: *Esztergom* XIX. évf. 39. sz. (1914. szeptember 27.) 3. o.

² Szabolcsi Miksa: Akik Isten elé vágnak. *Egyenlőség* XXXIII. évf. 37. sz. (1914. szeptember 13.) 1. o.

Orosz hadifoglyok Kenyérmezőn (Tolnai Világlapja XIV. évf. 38. sz. 1914. szeptember 20. 6. o.)

Később az Őrhegy másik oldalán, a rózsavölgyi domb hajlásába kerültek az újonnan érkezettek. A szerb frontról érkezők egy részét két nagy cirkuszi sátorban, másik részét pedig a halastóba vezető tápcsatorna mentén helyezték el. A szerb hadifoglyok között azonban hamarosan kolera-járvány tört ki, amely a patakon keresztül az orosz foglyokra is áttért. A vármegye és a város hatóságai a hadvezetőséghez és a belügyi kormányzathoz fordultak segítségért. 1914. szeptember 10-én Sándor János belügyminiszter meglátogatta a tábort, hogy személyesen tanulmányozza a kialakult helyzetet.³ Szeptember végéig mintegy 220 koleraesetet regisztráltak, közülük naponta 3-4 fő hunyt el. A belügyminiszter rendeletére az alispán intézkedett arról, hogy a betegeket Tokodra, azokat pedig, akik velük érintkeztek, az ebszónyi üres bányatelepre szállítsák át.⁴ A járvány továbbterjedésének megakadályozására 1914. szeptember 30-án a vármegye főszolgabírója rendeletet adott ki, amelyben többek között megtiltotta a kenyérmezői és a tokodi fogolytáborok látogatását. Külön felhívta a lakosság figyelmét bizonyos higiéniai szabályok betartására, így az ivóvíz forralására, az étkezés előtti kézmosásra stb. Ha valaki hányásos és hasmenéses tünetekkel betegedett meg, azonnal orvost kellett hívni, abban az esetben pedig, ha valaki hasonló körülmények között hunyt el, azonnal jelenteni kellett az illetékes községhez.⁵

A foglyok számára előírták a kötelező fürdést. Amíg a foglyok a fürdőben voltak, ruháikat és fehérneműiket gőzfertőtlenítő gépekkel fertőtlenítették, amelyből 7 darab működött a táborban. A ruházat féregtelenítésére 3 kemencét építettek, ahol hőkezeléssel tisztították meg a ruházatot az élősködőktől. A padlókat és a falakat hetente két alkalommal szódával és szappannal takarították.⁶

³ A kormány kiküldöttei a táborban. In: Esztergom. XIX. évf. 37. sz. (1914. szeptember 13.) 5. o.

⁴ Kolera a barakkban: In: Esztergom XIX. évf. 39. sz. (1914. szeptember 27.) 5. o.

⁵ 3617/1914. sz. Esztergom járás főszolgabírájától. Tárgy: Kolera megbetegedések a hadifogoly táborban és Tokod községben. In: Esztergom vármegye hivatalos lapja. 1914. 41. sz. 282. o.

⁶ Osvai László: Hadifoglyok Esztergom mellett.

<http://www.ekor-lap.hu/informacio/2009/hadifoglyok-esztergom-mellett> (Utolsó lekérés: 2012. április 16.)

Orosz hadifoglyok Kenyérmezőn. Tolnai Világlapja XIV. évf. 38. sz. (1914. szeptember 20.) 6. o.

Az életkörülmények javításához barakkokat kellett építeni a rabok számára. Ez a munka a kezdeti időszakban megfelelő mennyiségű szerszám hiányában igen lassan haladt, ezért Dr. Perényi Kálmán alispán szeptemberben 200 db földmunka-szerszámot küldött a táborba. Ezzel párhuzamosan a tábor parancsnoksága megbízta az esztergomi Eggenhoffer és Toldy építőcéget, hogy minél gyorsabban építsen fel négy, a már építés alatt lévő barakkokhoz hasonló favázás épületet.⁷ A tél folyamán már sikerült a foglyokat földbe ásott barakkokban elhelyezni, ami jelentősen javított életkörülményeiken. Weiner törzsorvos jelentése szerint november 5-ére 20.000 foglyot sikerült elhelyezni 40 fűthető épületben.⁸

1914. december 14-ig összesen 1526 kolera-megbetegedést és 715 halálesetet jelentettek a kenyérmezői hadifoglytáborból.⁹ A kolerajárvány felszámolását az erélyes intézkedéseken kívül minden bizonnyal a beállt hideg időszak is elősegítette. Özvegy Reviczky Gáborné, az esztergomi Oltáregylet elnöke pedig ruhadarabokat, fehérneműt, zsákokat és pokrócokat gyűjtött házról-házra járva a foglyok részére.¹⁰

1915 tavaszán a földbeásott barakkok lakói között kiütéses tífusz járvány ütötte fel a fejét. A hadifoglytábor orvosparancsnoka, a Budapestről ide helyezett dr. Fonyó János nőgyógyász elévülhetetlen érdemeket szerzett a tífusz terjedésének megállításában. *A foltos hagymáz epidemiológiája és prophylaxisa* címmel cikksorozatot írt az Orvosi Hetilap 1915-ös évfolyamába, amelyben rámutatott a ruhatetű közvetítő szerepére a kiütéses tífusz terjesztésében. A legfontosabb teendő tehát a tífuszjárvány megelőzéséhez: a tetvetlenítés, illetve a beteggyanus személyek elkülönítése. Külön érdekesség, hogy Fonyó 1917-ben *A nőgyógyászat és szülészet haladása* címmel országos orvosi szaklapot szerkesztett Esztergom-Kenyérmezőn.¹¹ A lap szerzői között találjuk Hevesy György vegyészt is, aki később, 1943-ban kémiai Nobel-díjat kapott.

A kezdeti időszakban a tábor a legelemibb orvosi felszereléssel, illetve személyzettel sem rendelkezett. Dr. Fonyó többször fordult a felettes hatóságokhoz segítségért, de az csak igen lassan érkezett. Idővel azonban sikerült jelentős javulást elérni a körülményekben: tábori barakk-kórház, járványkórház, majd patika létesült a táborban, amelyhez megfelelő számú személyzet és orvosi felszerelés is érkezett.

Sebesültek egy csoportja az esztergomi Szent Anna-zárdában berendezett hadikórházban, ahol orosz sebesülteket is ápoltak (Tolnai Világlapja XIV. évf. 44. sz. 1914. november 1. 17. o.)

⁷ A tábor-barakkok építése. In: Esztergom XIX. évf. 39. sz. (1914. szeptember 27.) 5. o.

⁸ Osvai i. m.

⁹ Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914-1918. Összeállította: *Iványi Emma*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960., 112. o.

¹⁰ Hadifoglyaink érdekében. In: Esztergom XIX. évf. 40. sz. (1914. október 4.) 5. o.

¹¹ *Szállási Árpád*: Szegényháztól a kórházig. Esztergom egészségügyének története. H. n., é. n. 51. o.

A hadifoglyok munkába állítása

1915-től a hadifoglyok a fogság egy új tapasztalati dimenziójával találkoztak: többségüket felügyelet alatt munkára adták ki. Egészen 1914 végéig az Osztrák–Magyar Monarchia még nem volt érdekelt abban, hogy munkába állítsa a hadifoglyokat. A várakozásokkal ellentétben azonban a háború nem ért véget mire a falevelek lehullottak, sőt 1914 végére orosz megszállás alá került Kelet-Galícia is. Ennek lett a következménye az is, hogy az innen kiegészített osztrák ezredek személyi utánpótlását is részben Magyarországról kellett kiállítani. A behívások elsősorban a mezőgazdaságtól vonták el a szükséges munkaerőt, ezért a belügyminisztérium meghatározott feltételek mellett engedélyezte a hadifoglyok mezőgazdasági és földmunkákra való igénybevételét.

A hadifoglyokkal való bánásmódról az 1907. évi hágai egyezmény rendelkezett,¹² azonban a világháború során már a kortársak is rávilágítottak arra, hogy „nem bizonyultak kielégítőnek és hatásosaknak, mert egyrészt nem a tapasztalatokon épülnek fel, másrészt keresztül vitelik biztosítva nincsen.”¹³ Az egyezményt 43 állam, köztük az Osztrák–Magyar Monarchia is aláírta, így a legtöbb hadviselő félre vonatkoznia kellett volna.¹⁴ Ugyanígy a hágai egyezmény szabályozta a hadifoglyok munkába állítását is. A háború során azonban bebizonyosodott, hogy az egyes államok a hadifogoly-politikájukat igen erősen a kölcsönöségi elv alapján alakították. Például miután a Monarchia tudomására jutott, hogy Oroszországban az osztrák–magyar katonákat embertelen körülmények között dolgoztatják, már a Monarchiában sem helyeztek nagy súlyt a cári foglyok jólétére. Ez a kölcsönöségi elv nem csak a politika, hanem az átlagemberek gondolkodásának szintjén is megjelent. A hágai egyezmény kimondta, hogy a hadifoglyok munkára foghatók, ez a fajta foglalkoztatás azonban nem lehetett a hadviseléssel közvetlen kapcsolatban (például erődítmények építése stb.). Ez persze több mint problémás, mivel valahol minden a háborúval függött össze. Különösen igaz ez, ha a háborút nem csupán harcesemények és katonai műveletek sorozataként, hanem egy olyan állapotként értelmezzük, amely a társadalom és a gazdaság minden szegletét áthatja.

Azzal, hogy a hadifoglyok kikerültek a táborokból, könnyen kapcsolatba kerülhettek a civil lakossággal is. A katonai hatóságok igyekeztek gátolni ezeket a közeledéseket. Egy 1915. júniusi honvédelmi minisztériumi rendelet kimondta például, hogy a hadifoglyok kiadása szláv nemzetiségűek által lakott területre elvben nem engedélyezett.¹⁵ A munkahelyeknek forgalmas városokon kívül kellett esnie, és kerülni kellett a lakossággal való érintkezést. Idővel azonban mégis egyre szorosabb kapcsolat alakult ki a saját lakosság és az „idegenek” között, mivel egyforma módon sújtották őket a gazdasági, szociális és politikai krízisek.

A hadifoglyok munkába való bevonásával az Osztrák–Magyar Monarchiában egy összetett, s nem könnyen áttekinthető rendszer jött létre, amely rendkívüli adminisztratív ráfordítást igényelt. De nincs ebben semmi különös akkor, ha ezt a többi hadviselő államnál kialakult gyakorlattal vetjük össze. A hadifoglyok munkába állítását többször is újraszabályozták a háború során. Ezen intézkedések részletes tárgyalásától terjedelmi okok miatt el kell tekintenünk, csupán néhány fontosabb rendelkezés bemutatására vállalkozunk.

¹² Bővebben lásd: *Bodó János*: A nemzetközi jogok a háborúban I. Szárazföldi háború. Nagybeccskerek, [1914.]

¹³ *Lóránt Ármin*: A hadifogolykérdésről. Budapest, 1915. 14. o.

¹⁴ Az 1907. évi hágai egyezményt az alábbi államok nem ratifikálták: Olaszország, Bulgária, Szerbia, Montenegró és Törökország. *Teghze Gyula*: A háború és a nemzetközi jog. Debrecen, 1916. 33. o.

¹⁵ 7598/1915. H.M. eln. A. sz. körrendelet (1915. június 11.). In: *Belügyi Közlöny* XX. évf. 33. sz. (1915. június 27.) 197. 661. o.

1915 tavaszán a belügyminisztérium a következőképp szabályozta a hadifoglyok mezőgazdasági és földmunkára való kiadását. Ilyen jellegű munkára csak egészséges foglyokat rendelhettek ki, akiknek az első két héten ötnaponként újabb egészségügyi vizsgálaton kellett átesniük a munkaadó terhére. A foglyok és az őrszemélyzet elhelyezéséről is a munkaadónak kellett gondoskodnia. Pontosán előírták a foglyok étkezését is: reggelire fejenként egy tányér rántott leves, ebédre 100 gramm hús és főzelék, vacsorára főzelék, ezenkívül minden étkezéshez fejenként 400 gramm kenyér lett megállapítva. A hadifoglyok részére naponta két-három alkalommal rum-nélküli tea is járt. Szeszitalokat nem kaphattak a foglyok. A munkások napi 12 órát dolgoztak, a vasárnap pedig pihenőnap volt. Napibéreként 50 fillért kellett fizetnie a munkaadónak.¹⁶

Hadifoglyokat magánszemélyek is igényelhettek, azonban csak 200 fős, vagy nagyobb csoportokban és a csoportlétszám 10%-ának megfelelő őrszemélyzettel kérhették alkalmazásukat. A kérelmeket az illetékes főispánhoz kellett benyújtani, a kiutalt hadifogly munkásokról pedig a katonai parancsnoksággal kötöttek szerződést.¹⁷ Később azonban a kiadandó hadifoglyok létszámát 30 főre csökkentették abban az esetben, hogy ha a munkaadó gondoskodott a foglyok megfelelő őrszéről. Az őrszemélyzet létszámát a helyi körülményektől függően kellett megállapítani, de általában a foglyok 15%-ának kellett megfelelnie.¹⁸ 1915. szeptember 1-jétől a kérelmeket közvetlenül a pozsonyi katonai parancsnoksághoz kellett intézni.¹⁹

1916 elején a hadifogly munkaerő felhasználásának hatékonyabbá tétele érdekében vármegyénként, és a mezőgazdasági termelés szempontjából jelentősebb törvényhatósági jogú városokban törvényhatósági gazdasági munkabizottságokat állítottak fel. Ezek a bizottságok intézték ezentúl a hadifoglyok munkájának a polgári hatóságok hatáskörébe eső ügyeit. Esztergom vármegye gazdasági munkabizottságának elnöke dr. Perényi Kálmán alispán lett. A bizottság további tagjai: dr. Antóny Béla, Esztergom város polgármestere; Eröss Rezső, gazdasági egyesületi elnök; Hajdu István, primási uradalmi jószágigazgató; dr. Lakner László, gazdasági felügyelő; Palkovics László, párkányi főszolgabíró; Pisuth Kálmán, esztergomi főszolgabíró; Schlésinger Fülöp, bátorkeszi gazdálkodó, valamint dr. Szilárd Béla, vármegyei másodfőjegyző.²⁰

Munkára általában azokat a foglyokat küldték ki, akik korábban is mezőgazdasági munkát végeztek, de az egyhangú és unalmas tábori élet következtében sok más foglalkozású fogly is jelentkezett.²¹ Ezért gyakran fordultak elő olyan esetek is, hogy a munkaadók minden előzetes bejelentés nélkül egyszerűen visszavitték a „hasznavehetetlenek” vagy „fölöslegesnek” ítélt hadifoglyokat a vármegyei munkabizottsághoz annak reményében, hogy helyettük új foglyokat utalnak ki számukra. Az ebben a témában kiadott alispáni rendelet azonban nyomatékosította, hogy a munkaadóknak számolniuk kell azzal is, hogy „*elsőrendű munkaerőt csak kevés esetben lehet rendelkezésre bocsátani*”, valamint ily körülmények között a gazdáknak „*a kiadott munkaerővel meg kell elégedniök és a saját érdekükben,*

¹⁶ Hadifoglyok munkadíja. In: Esztergom és Vidéke XXXVII. évf. 22. sz. (1915. március 18.) 4. o.

¹⁷ A m. kir. földművelésügyi miniszter 1915. évi 24.065. eln. sz. rendelete (1915. május 6.). In: Magyarországi rendeletek tára. XLIX. folyam, 1915. Budapest, 1915. 260. 852-856. o.; Hadifoglyok a mezőgazdaságokban. In: Esztergom XX. évf. 22. sz. (1915. május 30.) 5-6. o.

¹⁸ 7.598/1915. H.M. eln. sz. rendelet (1915. június 11.). In: Magyarországi rendeletek tára. XLIX. folyam, 1915. Budapest, 1915. 279. 885-893. o.

¹⁹ Orosz hadifogly-munkások. In: Esztergom XX. évf. 37. sz. (1915. szeptember 12.) 5. o.

²⁰ 550/1916. M.E. rendelet (1916. február 11.). In: Magyarországi rendeletek tára. L. folyam, 1916. Budapest, 1916. 31. 71-77. o.; illetve 1168/1916. sz. alispáni rendelet (1916. február 24.). In: Esztergom vármegye hivatalos lapja. XIV. évf. 9. sz. (1916. március 16.) 9. o.

²¹ Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék multja és jelene. Főszerkesztő: O'sváth Andor. Magyar Vármegyék és Városok Multja és Jelene, Budapest, 1938. 313-314. o.

*minthogy a kicserélés nem lehetséges, azon kell lenniök, hogy a hadifoglyot türelemmel kitanítsák.*²²

Egy 1916. márciusi kimutatás szerint Esztergom vármegyében 878 hadifogoly dolgozott, legtöbbjük a kenyérmezei hadifogolytáborból került ki munkára. Ebben az időszakban Esztergom városában 161, az esztergomi járásban 267, a párkányi járásban pedig 450 hadifoglyot foglalkoztattak, felügyeletüket 37 népfelkelő látta el. A járások községeinek adatait tekintve a legtöbben Dorogon (87 fő) és Csolnokon (79 fő) dolgoztak az Esztergom-Szászvári Kőszénbánya Rt. alkalmazásában.²³

Esztergomban nagyobb létszámú hadifoglyot alkalmazott az Einczinger-sütőház, amely a világháború során szüneteltette polgári üzemét, és kizárólag a katonaság, valamint a kenyérmezei hadifogolytábor ellátására rendezkedett be. A meglévő négy kemence mellé további hat szükségkemencét építettek, ahol őrség mellett és váltott műszakban, éjjel-nappali állandó üzemmel mintegy 100 orosz hadifogoly dolgozott.²⁴

A munkára kiadott hadifoglyok nagyságrendjét jól szemlélteti, hogy 1916. január 1-jén a tábor összlétszáma 63 352 fő volt, akik közül 48 895 fő (77,17%) tartózkodott a táboron kívül, mint munkára kiadott hadifogoly. A hadifogoly munkások aránya az elkövetkező években tovább növekedett: 1917. január 1-jei adatok szerint a hadifoglyok 91,62%-a dolgozott a táboron kívül (67 334 fő közül 61 694 fő); míg 1918. január 1-jei adatok szerint még mindig kicsivel több, mint 90%-uk volt kiadva munkára (84 072 fő közül 76 461 fő).²⁵

Élet a fogolytáborban

A kenyérmezei hadifogolytábor lakói igen tarka képet mutattak mind nemzetiségi, mind felekezeti szempontból is. 1914 novemberében a 27.500 hadifogoly 15%-a volt lengyel, 11%-a mohamedán és tatár, 7%-a izraelita, a többi pedig orosz. A keresztény vallásúak 76%-a volt ortodox, 16%-a római katolikus, a többi pedig protestáns. Az ortodoxoknak külön pópájuk volt, aki szombatonként és vasárnaponként tartott pravoszláv istentiszteletet a hívők számára. Számukra külön barakktemplomot emeltek, amelynek díszítését is a foglyok készítették el. A Tokodon lévő katolikus lengyelek vasárnaponként templomba jártak, míg a kenyérmezei táborban fogságban lévő katolikusok kéthetente hallgathattak tábori misét és lengyel prédikációt.²⁶

A háború évei alatt a kenyérmezei hadifogolytábor egész várossá nőtte ki magát: utak, uszodák és fürdők létesültek.²⁷ *A világháború képes krónikája* c. lap így számolt be a foglyok életkörülményeiről 1916-ban: „*A legénység [...] barakkokban lakik. Egész kis város ez a fogolytábor. Hat arányos rész, amely területnek is beillik, utcákból összeállítva s az utcákat egyforma, hatalmas barakkok alkotják. Nagy hálótermekben laknak a foglyok, mellettük műhelyek: pékség, ahol a saját pékeik sütik a kenyereiket, a konyhákban saját szakácsaik*

²² 5813/1917. sz. alispáni rendelet. In: Esztergom vármegye hivatalos lapja XV. évf. 27. sz. (1917. július 5.) 162.

²³ Mennyi hadifogoly munkás van a vármegyénkben? In: Esztergom és Vidéke XXXVIII. évf. 19. sz. (1916. március 9.) 2. o.

²⁴ *Einczinger Ferenc: Az Einczinger család története. Az esztergomi sütőház kétszáz éves fennállásának emlékére.* Laiszky János Könyvnyomdája, Esztergom, 1935. 28. o.

²⁵ *Zatková, Jana: Zabudnutí vojáci. Zajateci v oblasti Vojenského veliteľstva Bratislava 1914-1918.* Bratislava, 2013. 23-24. o.

²⁶ Az Esztergom melletti fogolyváros. In: Esztergom XIX. évf. 45. sz. (1914. november 8.) 2-3. o.; illetve O'sváth i. m. 312. o.

²⁷ O'sváth i. m. 312. o.

foglalatoskodnak, másutt asztalosok, ácsok, lakatosok, bádgosok fűrjék, faragják, esztergályozzák városuk szükséges tárgyait, cipészek, szabók a sok orosznak való csizrát, köpenyt készítenek. Borbélyműhelyeik vannak, sőt olvasótermük s iskolájuk is; templomuk, külön fürdőépületeik, fertőtlenítő barakkok. [...] Tűzoltó szervezetük is van. Tolólétrákkal, szivattyúkkal gyakorlatoznak. Minden reggel istentiszteletet tart számukra egy Bukovinából idekerült rutén pap."²⁸

Burgonyát hámozó orosz hadifoglyok Kenyérmezőn

(A világháború története 1914-1918. II. kötet. Tolnai Nyomdai Műintézet, 1928. 270. o.)

A táborban raboskodó orosz katonák egyik kedvelt időtöltése a fadaragás volt, és az általuk készített tárgyak értékesítéséből próbáltak egy kis pénzhez jutni, amelyet aztán élelmiszerekre, vagy szerszámra, festékre, vászonra stb. költhettek. Készültek fadóbozok, evőkészletek, pipák, képkeretek stb. Egyesek képek festésével foglalkoztak; ezekből több alkotást őriz a Magyar Nemzeti Múzeum Balassa Bálint Múzeuma (Esztergom) is. A kezdeti időszakban, amikor a hadifoglyokat még nem tudták a megfelelő mennyiségű és minőségű élelemmel ellátni, a foglyok rendjeleik, felszerelési tárgyaik stb. eladásából próbáltak pénzhez jutni. A visszaélések megelőzése végett a kenyérmezői hadifogolytáborban saját pénzt is kibocsátottak. Az ilyen, csak a táborban használható papírpénzek kibocsátása általános gyakorlat volt, de Kenyérmezőn fémpénzeket is használtak, amely már ritkaságnak számított.²⁹

²⁸ Hadifoglyaink. In: A világháború képes krónikája 71. füzet (1916. február 13.) 191. o.

²⁹ A korai időszakban ú. n. kantinepénzek voltak forgalomban, amelyeket Kaufmann Ferenc adott ki, aki a katonai tábor élelmiszer- és italellátásáról gondoskodott. A kenyérmezői hadifogolytábor pénzeiről bővebben: *Raymann János*: Az esztergomi hadifogolytábor története és pénzei. In: Numizmatikai Közöny CVIII-CIX. évf. (2009-2010.) 133-146. o.

Kovácsműhely a hadifogolytáborban (Viola Bence magángyűjteménye)

A hadifogoly tisztek természetesen jobb elbánásban részesültek. Helyzetükre vonatkozóan ismét *A világháború képes krónikája* beszámolóját idézzük: „A tisztek elkülönített barakkokban laktak. Egy-egy szobában két-három tiszt. Ágyneműt, ágyat, kellő bútort kaptak. [...] Olvasnak, labdáznak, sakkoznak egymás közt, gyakran elsétálnak őrizettel Esztergomba. Tiszti kosztot kapnak a tiszti kaszinóban, hol szolgálk inaskodnak mellettük.”³⁰ Amint a cikk is beszámolt róla, a tisztek a kezdeti időszakban akár a városba is kimehettek egy-egy népfelkelő altiszt kíséretében. Később azonban a szökési kísérletek következtében szigorították helyzetükön.

Orosz fogolyportrék a táborból

(MNM Balassa Bálint Múzeuma, Esztergom, l.sz.: H.74.194.1. és H.74.193.1.)

³⁰ Hadifoglyaink. In: *A világháború képes krónikája* 71. füzet (1916. február 13.) 190. o.

Természetesen a munkára kiadott foglyok között is előfordultak szökések, amelyekről folyamatosan beszámoltak a helyi lapok. 1916. április 28-án hasonló esetet jelentett a táborparancsnokságnak például Esztergom megye munkabizottsága is, miszerint a Kéménd községbe kiadott hadifoglyok közül 4 fő megszökött. A községi előjáróság feljelentése szerint a foglyok lerészegedtek, az őrt megfenyegették, majd fegyverét is elvették.³¹ 1916 februárjától a kellő ellenőrzés érdekében az Esztergomban alkalmazott hadifoglyokat arcképes igazolvánnyal látták el, amelyek birtokában a foglyok kíséret nélkül is szabadon mozoghattak a város területén. Az okmányokat a rendőrség állította ki.³²

Az esetleges szökések megakadályozása érdekében a cs. és kir. hadügyminiszter 10-25 korona jutalmat ajánlott fel azoknak, akik közreműködtek a szökevények kézre kerítésében.³³ 1915. augusztus 6-án Pisuth Kálmán esztergomi főszolgabíró is rendeletet adott ki, mely szerint a községekbe érkező minden ismeretlen egyént igazoltatni kellett, a szökevény hadifoglyokat és a gyanús egyéneket pedig a csendőrségnek kellett átadni.³⁴

Ennek ellenére tömegesen fordultak elő szökések, illetve szökési kísérletek, amelyekről rendszeresen beszámolt a helyi sajtó is. A megjelent újságcikkekben több alkalommal is az ismeretlen tettes által elkövetett bűncselekményeket a megszökött hadifoglyokhoz kötötték. Ezeknek ugyan nem mindig volt valóságos alapja, azonban a szökött hadifoglyok sok esetben akár valós közbiztonsági fenyegetést is jelenthettek. Egy hasonló esetről számolt be az *Esztergom* is 1916. július 16-án *Útonálló hadifoglyok* címmel: „*A pilisszentléleki erdőben 12 hadifogoly feltartóztatta azt az öregasszonyt, akit a kesztölci jegyző sürgős természetű, katonai rendelkezésekkel küldött Pilisszentlélekre. Elvették tőle a leveleket, pénzt követeltek s miután az asszony tótul megértette magát velük, nem bántották, hanem visszazavarták Kesztölcre.*”³⁵ Ebben az esetben szerencsére komolyabb baj nem történt, de meg kell jegyezni azt is, hogy a kesztölci jegyző meglehetősen felelőtlen volt a katonai iratok továbbítása során.

A megszökött, majd elfogott hadifoglyokat büntetésük letelte után a munkaadóikhoz kellett mielőbb visszaküldeni. Ha a munkaadó kilétét nem sikerült megállapítani, akkor ismételen hadifogolytáborba került a szökevény. A hadifogolytábor-parancsnokságoknak ügyelniük kellett arra, hogy a megszökött majd elfogott, és a hadifogolytáborba utalt hadifoglyokat a megengedett büntetésen felül „fokozottabb mértékben” foglalkoztassák. Az erre vonatkozó rendelet azt is megjegyezte, hogy a „szabadságvesztés büntetés a célnak kevésbé felel meg, mint a pihenőre szabott vagy ünnepnapok elvonása a megengedett szigorításokkal.”³⁶

A frontvonalban és a hadtápkörzetekben alkalmazott hadifoglyokkal szemben a hátszágban lévő hadifoglyok elhelyezését és a velük való bánásmódot a különböző delegációk és védőhatalmak látogatásai által bizonyos kontroll alatt tartották. 1916 szeptemberétől az amerikai YMCA (Young Men's Christian Association – Fiatalok Keresztény Egyesülete)³⁷ képviselőjében Anthony W. Chez érkezett Esztergom-Kenyérmezőre. Itteni működésének kezdetén iskolát építtetett, amely a megnyitását követően

³¹ HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (Budapest) II. 962. M. kir. XXV. népfelkelő őrzászlóalj iratanyaga, 137/1916. sz. ügyirat

³² A hadifoglyok fényképezése Esztergomban. In: Esztergom és Vidéke XXXVIII. évf. 12. sz. (1916. február 13.) 3. o.

³³ A m. kir. belügyminiszter 1915. évi 2.856 res. sz. körrendelete (1915. június 13.). In: Magyarországi rendeletek tára. XLIX. folyam, 1915. Budapest, 1915. 249. 826. o.

³⁴ 2195/1915. sz. rendelet az esztergomi járás főszolgabírájától. In: Esztergom Vármegye Hivatalos Lapja. XIII. évf. 32. sz. (1915. augusztus 12.) 176. o.

³⁵ Útonálló hadifoglyok. In: Esztergom XXI. évf. 29. sz. (1916. július 16.) 5. o.

³⁶ 90.885/1916. V. c. B.M. sz. rendelet. In: Esztergom Vármegye Hivatalos Lapja XIV. évf. 28. sz. (1916. július 13.) 155. o.

³⁷ Az egyesület Magyarországon Keresztény Ifjak Egyesülete (KIE) néven működött.

egy hónapon belül megtelt jelentkezőkkel. A foglyok szórakoztatására egy kinoszkópot³⁸ is beszerzett, amit a legtöbb fogoly még életében nem látott. A gépet a tábori kórházban állították fel, ahol rendszerint 400 fogoly zsúfolódott össze, hogy láthassa az előadásokat. Mivel a gép annyira népszerű lett, a sebész kérte Chezt, hogy az továbbra is a kórházban maradjon. Chez 1917 áprilisában hagyta el Esztergom-Kenyérmezőt.³⁹

A tábor, mint tudományos alapanyag

Azonban nem csak a háborús propaganda „profitálhatott” a foglyokból: a tudomány számára is vissza nem térő alkalmat jelentett az, hogy egyes népcsoportok tudományos vizsgálatához a kutatóknak nem kellett több ezer kilométert utazniuk. Többször járt a táborban pl. Kúnos Ignác, aki az itt raboskodó krími és kazári tatárok között végzett etnológiai kutatásokat. Eredetileg a Turáni Társaság ügyvezető alelnöke, Paiker Alajos vetette fel az MTA közgyűléséhez írott levelében az orosz hadifogolytáborokban végzendő embertani, néprajzi és nyelvészeti kutatásokban rejlő lehetőségeket, és ajánlotta fel együttműködési szándékukat. Az MTA 1914. december 14-ei közgyűlése egyöntetűen elfogadta ezt az ajánlatot. 1915 elején az MTA tagjai közül Kúnos Ignáccal együtt hét tudós jelentkezett a kutatásokra: Munkácsi Bernát, az Akadémia rendes tagja, és a Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság Magyar Bizottsága titkára; Simonyi Zsigmond, Lenhossék Mihály rendes tagok, valamint Vikár Béla, Giesswein Sándor és Sebestyén Gyula levelező tagok. A kutatók 1915. május 30-án látogattak el a kenyérmezői hadifogolytáborba, ahol Kubesch Ottó főhadnagy 1915. januári kimutatása szerint 316 finnugor, kaukázusi és török nyelveket beszélő katona raboskodott.⁴⁰

Vikár Béla 1915. július 27-én küldte meg a cs. és kir. Hadügyminisztériumnak tanulmányát a grúz, dagestáni és orosz nemzetiségű hadifoglyok között végzett kutatásainak politikai tapasztalatairól,⁴¹ Kúnos Ignác pedig az MTA 1916. január 3-án tartott osztályülésén olvasta fel kutatási beszámolóját.⁴² Kúnos 1915-ben Kenyérmezőn 444 fél ív alakú lapnyi krími tatár népmesét gyűjtött össze. A táborban végzett kutatásai során ezen felül 447 négy soros verset, 136 több versszakos népdalt, és 167 találós kérdést gyűjtött össze.⁴³

Dr. Balassa József nyelvész, a Fonetikai laboratórium vezetője a fogolytáborban levő finnugor és a török-tatár nyelvet beszélőkkel készített hangfelvételeket. Ennek támogatására a bécsi Phonogramm-Archiv egy hordozható felvevőkészüléket bocsátott rendelkezésére. Balassa József saját adatai alapján 17 votják, 2 baskír, 27 tatár és 2 orosz anyanyelvű hadifogoly beszédét örökítette meg viaszhengerre.⁴⁴

³⁸ A kinoszkóp egy filmszalag lejátszására alkalmas szekrény, amelyet egyszerre egy néző tudott használni. Feltalálója Thomas Alva Edison volt.

³⁹ *Steuer, Kenneth*: Pursuit of an „unparalleled Opportunity.” The American YMCA and Prisoner of War Diplomacy among the Central Power Nations during World War I, 1914-1923.

<http://www.gutenberg-e.org/steuer/steuer.ch09.html#note25> (Utolsó lekérés: 2012. június 14.)

⁴⁰ *Seres István*: Újabb adatok Kúnos Ignácnak az I. világháborús hadifogolytáborokban folytatott turkológiai kutatásaihoz. In: Az előkelő idegen. III. Vámbéry Konferencia. Összeállította: *Dobrovits Mihály*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2006. 137-139. o.

⁴¹ A beszámolót közli: *Józsa Antal – Vajda Alajos*: Dokumentumok az Osztrák–Magyar Monarchia első világháborús hadifogoly politikájának kialakulásáról (1914-1916). In: *Hadtörténelmi Közlemények* 1971/4. sz. 755-756. o.

⁴² *Kúnos Ignác*: Tatár foglyok táborában. Jelentés a mohamedán fogolytáborokban végzett tanulmányokról. In: *Budapesti Szemle* CLXV. köt. Franklin Társulat, Budapest, 1916.

⁴³ *Kakuk Zsuzsa*: Hoztam tenger mélyéből. Krími tatár népdalok és találós kérdések. Barbaricum Könyvműhely, Karcag, 2004. 4-5.

⁴⁴ A felvételek fellelési helye ismeretlen, feltehetően megsemmisültek. <http://fonetika.nytud.hu/archiv.htm> (Utolsó lekérés: 2012. április 16.)

A táborőrség

A hadifogolytábor őrzését idősebb népfelkelőkkel oldották meg. A Hadtörténelmi Levéltárban lévő források között több olyan irat is fennmaradt, amely érdekes adalékokkal szolgál az őrséggel kapcsolatban.

Ilyen például Schrötter Miklós népf. c. tizedes ügye is. Schrötter midőn a II. sz. műszaki hadifogoly munkásosztag távollévő szolgálatvezető őrmesterét helyettesítette, 1915. július 28-áról 29-ére virradóan, éjjel körül két társával a szeszecital-mérési engedéllyel nem rendelkező helyiségek átkutatására indult. Először a Rosenberg-féle italmérőbe tértek be. A szigorú parancs ellenére, miszerint este 9 óra után a hadifoglyok mellett állandó őrszolgálatot teljesítő legénységnek szeszecital fogyasztania tilos, az őrjárat éjjeli 1 óra körül a Feuer-féle kocsmához ment, ahol a tulajdonos nem akart ajtót nyitni. Erre a népfelkelők puskatussal szétverték az ajtót, betörték egy ablakot, majd miután életveszélyesen megfenyegették, a helyiség kinyitására kötelezték a tulajdonost. Ezt követően visszatértek a Rosenberg-féle kocsmába, ahol Schrötter revolverrel szeszecital kiszolgálásra kényszerítette a tulajdonost, majd az egész őrjárat leittasodott.

Az őrjárat két népfelkelőjét, Godor Sándort és Kellner Rezsőt a munkásosztag parancsnoka, Dr. Dózsa Ödön főhadnagy fegyelmi büntetésben részesítette, Schrötter c. tizedes büntetését azonban a szolgálatvezető őrmester visszaérkezéséig el kellett halasztani. Az ominózus eset, valamint az állandó őrszolgálatot teljesítő legénység körében tapasztalt gyakori lerészegedések, s az azokból eredő többé-kevésbé súlyos szolgálati vétségek következtében július 29-én Dózsa főhadnagy az egész legénység számára megtiltotta mindennemű szeszecital fogyasztását, valamint a csendőrség közbenjárásával elkoboztatott minden szeszecitalt a kocsmákból. Ennek ellenére Schrötter július 30-án éjjel ismét leittasodott és a legénységgel lármázott. Másnap a főhadnagy kihallgatásra rendelte a tizedest, s 2 órai azonnali kikötésre ítélte, amelyet végre is hajtottak.⁴⁵

1916. május 6-án a XXV. népfelkelő őrszázlőalj parancsnoka jelentette a kenyérmezői hadifogolytábor parancsnokságnak, hogy a zászlőalj állományából végleg fogyatékbba jutott 130 főnyi legénység helyett pótlás addig még nem érkezett, ezért ebből, illetve a naponta elvezénylendő és kint maradó fogolykísérők számából kifolyólag az őrszázlőalj létszáma 269 főre csökkent. Az őrszázlőalj naponta 122 főt vezényel ő-, illetve készülségi szolgálatra; így 24 órás szolgálat mellett 244 főre van szüksége. A fennmaradó 25 fő pedig nem képes fedezni a már addig előjegyzett kísérők (eszkortok) számát sem.⁴⁶

Érdekes adatokkal szolgál egy másik kimutatás is, amely szerint a XXV/2. század állományába 305 fő tartozott, közülük 112 fő teljesített a táborban szolgálatot, 193 főt pedig kísérőként alkalmaztak. A legénységi állományból 7 fő csak szlovákul, 56 fő pedig csak románul beszélt, valamint beszédes adat az is, hogy az összállományból 4 altiszt és 64 főnyi legénység analfabéta volt.⁴⁷

⁴⁵ HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (Budapest) II. 953. M. kir. VII. népfelkelő őrszázlőalj iratanyaga, 1166/1915. sz. ügyirat

⁴⁶ HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (Budapest) II. 962. M. kir. XXV. népfelkelő őrszázlőalj iratanyaga, 305/K.T.1916. sz. ügyirat

⁴⁷ HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (Budapest) II. 962. M. kir. XXV. népfelkelő őrszázlőalj iratanyaga

A tábor létszámadatai

A vonatkozó irodalomban elterjedt az a téves adat, hogy a háború négy éve alatt mintegy 2 000 000 hadifogoly fordult meg Kenyérmezőn, a tábor állandó létszámát pedig 100-120 000 főre becsülték.⁴⁸ Ugyanezeket a számadatokat vette át Balogh Boglárka is tanulmányában,⁴⁹ azonban Dr. Négyesi Lajos kutatásai során rámutatott, hogy a táborral kapcsolatos dokumentumokban a legnagyobb azonosító szám a 104 292, tehát kb. 120 000 fő tölthetett itt el hosszabb-rövidebb időt.⁵⁰ Az állandó létszámot tekintve betekintést nyújthatnak számunkra az alábbi adatok: 1914 decemberében 4787 hadifogoly és 605 internált; 1916 januárjában 12.868 orosz fogoly;⁵¹ az 1917. január 1-jei állapotok szerint pedig 5640 hadifogoly volt a táborban.⁵² 1918. január 1-jei adatok szerint 7611 fő tartózkodott a táborban.⁵³

A nyilvántartások alapján az itt raboskodók közül 4378 fő hunyt el, akiket 7 kenyérmezői és 4 tokodi illetve ebszönybányai temetőben helyeztek örök nyugalomra. Az esztergomi hadikórházakban elhunyt hadifoglyokat a szentgyörgymezői haditemetőben, vagy pedig a város polgári temetőiben (Belvárosi temető, Izraelita temető, Szt. Anna temető) temették el.

Hadifogoly-temető Kenyérmezőn (valószínűleg a VII. számú)

Viola Bence magángyűjteménye

⁴⁸ O'sváth i.m. 312. o.

⁴⁹ *Balogh Boglárka*: Esztergom az első világháborúban. (Egy monográfia részletei). In: Esztergom Évlapjai 2000. Annales Strigonienses. Szerk.: *Bárdos István*. Balassa Bálint Társaság, Esztergom, 2000. 190. o.

⁵⁰ *Négyesi Lajos*: A kenyérmezői hadifogolytábor VII. sz. temetője. In: Hídlap VII. évf. 26. sz. (2009. július 4.) 32. o.

⁵¹ *Négyesi Lajos*: Az esztergomi hadifogolytábor emléke.

http://www.mult-kor.hu/20090703_az_esztergomi_hadifogolytabor_emleke (Utolsó lekérés: 2012. június 14.)

⁵² Zaf'ková i.m. 24. o.; vö. Józsa – Vajda i. m. 718-719. o. Utóbbi szerint 1917. január 1-jei állapot szerint pedig 265 orosz tiszti, 5996 orosz legénységi állományú hadifogoly, és 19 polgári internált, azaz összesen 6280 fő tartózkodott a táborban

⁵³ Zaf'ková i m. 24. o.

A háború vége

Az osztrák–magyar hadifogságban lévők helyzete legkésőbb 1917-től kezdett el látványosan romlani. A háború előrehaladtával és az egyre hatalmasodó élelmezési krízis következtében egyre rosszabbá vált a munkára fogott hadifoglyok helyzete. A foglyok legyengültek és alultápláltak voltak. A még egészséges, és munkaképes foglyokat megpróbálták a hátszágából a háború szempontjából fontosabb területeken, például a fronton összpontosítani. Ez az elképzelés azonban csak alig volt kivitelezhető, mivel ekkor már a hátszágban is csak kevés egészséges hadifogoly volt.

Az 1917. évi orosz forradalom és az ahhoz kapcsolódó alapvető politikai változások nem maradhattak hatás nélkül az itt raboskodó orosz hadifoglyok között sem, akik egyre erősebben igyekeztek volna hazafelé. 1918. március 3-án megkötötték a breszt-litovszki békét. Az Esztergomban dolgozó foglyomunkás-osztagoknak március 7-én hirdették ki a békekötést. Az erről beszámoló újságcikk optimistán megjegyezte, hogy „*az orosz-osztrák-magyar békeszerződés aláíratván, a hadifoglyok mindkét részről szabadoknak nyilvánítatnak s jogukban áll hazájukba visszatérni vagy a hatóságnál történt bejelentés után Magyarország területén letelepedni.*” Azonban a valóságban ez még nem jelentette a foglyok szabadon bocsájtását. Még 1918 áprilisában megjelent egy honvédelmi minisztériumi rendelet a hazaszállítás részleteiről, ez azonban csak azokra vonatkozott, akik nem katonai tüzemekben dolgoztak, továbbá kimondta, hogy a hadifoglyok még nem tekinthetők szabadoknak. Azokat, akik nem alkalmazkodtak a szabályokhoz, katonailag szervezett munkásosztagokba kellett beosztani, illetve hátrább sorolhatták őket a hazaszállítás időpontját illetően.

A háború végén a hadifoglyok között egyre gyakrabban fordultak elő szökési kísérletek és a fegyelmük is észrevehetően csökkent. A romló közbiztonsági állapotok következményeként a honvédelmi minisztérium egyes vármegyékbe erős csendőrkülönítményeket küldött az ottani csendőrörsök megerősítésére. Ezen intézkedés során 1918 májusában egy hatvan főből álló csendőrkülönítmény érkezett Esztergom vármegyébe.

A breszt-litovszki békeszerződéstől függetlenül a Habsburg Monarchia összeomlásáig csupán mintegy 60.000 orosz hadifogoly térhetett vissza hazájába. A háború végéig az egykori birodalom területén maradt hadifoglyok hazatérése – tekintettel az utódállamokban bekövetkező mélyreható változásokra – többnyire kaotikus körülmények között zajlott. 1918. november 10-én az *Esztergom* egy rövid hírben számolt be a foglyok távozásáról: „*A kenyérmezői fogolytábor, mely százezerszámra fogadta magába a jövő-menő, más fogolytáborokba is szétszórt, leginkább orosz nemzetbeli hadifoglyokat, a legutóbbi napokban teljesen elnéptelenedett. A forradalom kitörésekor szabadon bocsátották őket s ma már a fogolytábor óriási barakkjai mint a Föld geológiai átalakulásának mastodonjai s brontosaurusai csak mint ijesztő emlékek ülik meg feketén, gyászosan a kenyérmezői dérlepte gyepeket. A háborúnak vége, az orosz foglyok, mint szabad polgárok, hazatértek Volgamenti hideg hazájukba.*”⁵⁴

Epilógus

A háborút követően a kiszabadult hadifoglyok és a távozó katonák a hadifogolytábort szinte teljesen kifosztották. Később a megmaradt barakkok egy részét a m. kir. honvédség foglalta le, míg a többit értékesítették, vagy elbontották. Az olasz tiszték számára készült kőépületbe

⁵⁴ Hazamentek az oroszok. In: *Esztergom* XXIII. évf. 45. sz. (1918. november 10.) 4. o.

költözött később a szaléziánusok által fenntartott Fiúnevelő Intézet, amelyet mára már szintén elbontottak. 1921-től 1936-ig a m. kir. 4. honvéd kerékpáros zászlóalj állomásozott Esztergom-Kenyérmezőn, amelyet 1927-től már Esztergom-Tábornak hívtak. 1938-ban a 22/III. gyalogzászlóalj került ide. A csapattestet az 1939. márciusi kárpátaljai hadművelet után Lévára helyezték át, helyére Budapestről a 2/I. zászlóalj érkezett, amelynek 1942 tavaszán mozgósított ún. ikeralakulata, a 32/I. zászlóalj részt vett a Don menti hadműveletekben. 1939-ben lengyel menekülteket helyeztek el Esztergom-Táborban. 1940-től itt került elhelyezésre a IX. közérdekű munkaszolgálatos zászlóalj is.

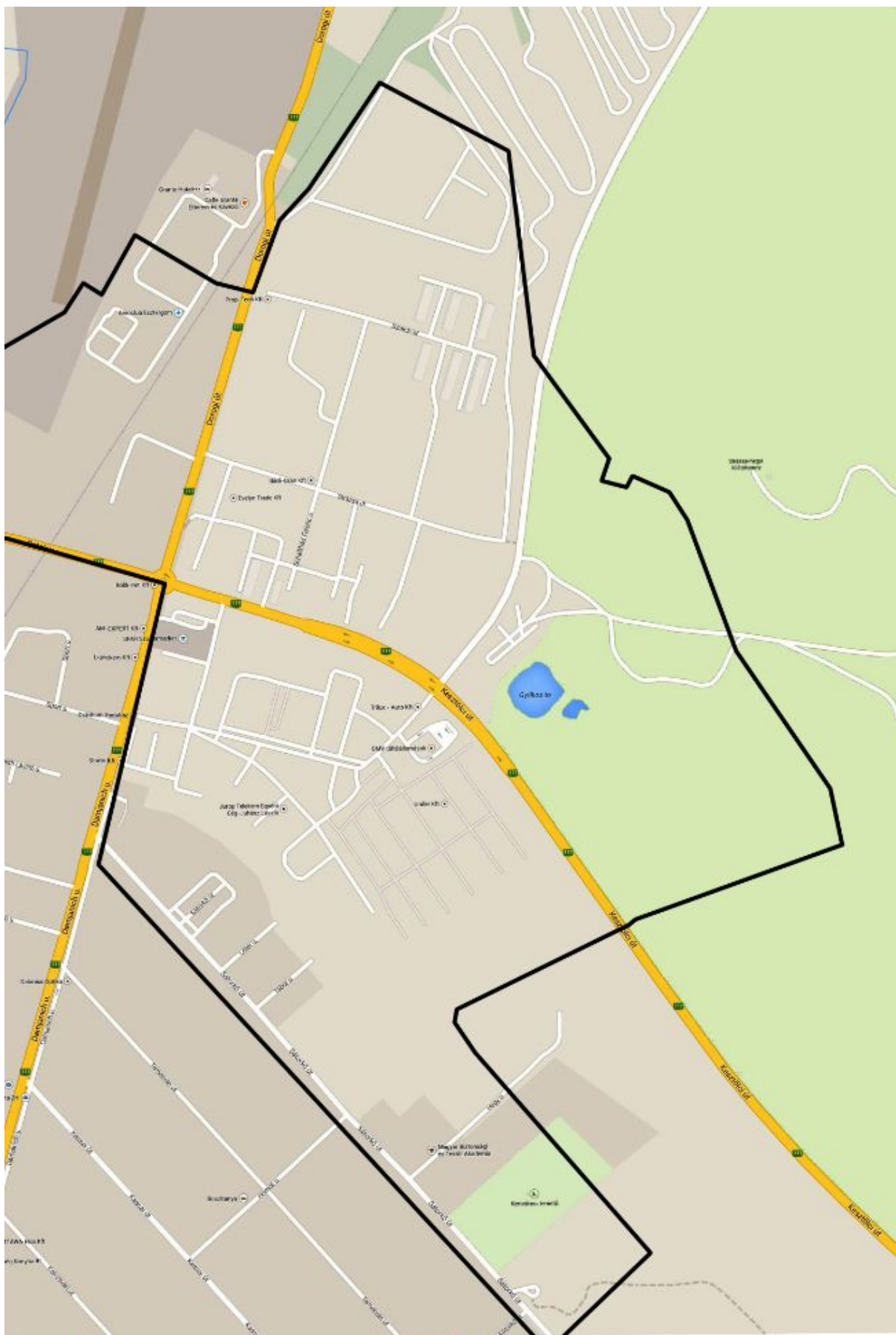
Miután 1942 végén megszűnt a 2. gyalogezred, Esztergomba páncélos alakulatok kerültek. Itt volt az I. páncélos hadtest kiképzőbázisa, 1942 őszétől pedig az 1. harckocsiezred parancsnoksága, ezredközvetlen árkászszázada, az 1/I. harckocsi zászlóalj, valamint a 201. önálló könnyű harckocsiszázad.

Az ismételt világhégest követően magyar páncélosok állomásoztak itt, majd 1956 után szovjet katonák vették birtokukba a területet. A laktanya mai látképét – habár még állnak az egykori üveggyári házak, és néhány Monarchia-korabeli katonai épület is – leginkább a szovjet időszakban emelt épületek határozzák meg. Ezek többségét a rendszerváltás után felújították és ma lakóházakként funkcionálnak. Az egykori hadifogolytábor déli részén – a mai Sátorkői úton – napjainkban családi házak sorakoznak.

Az egykori hadifogolytemetők közül egyedül a Kis-Strázsa hegy mögött fekvő VII. számú temető emlékeztet bennünket a nagy háború áldozataira. Felújítását 2008-2009 során végezték el Dr. Négyesi Lajos hadtörténész vezetésével.⁵⁵ A temető ünnepélyes újraavatására 2009. július 1-jén került sor, amelyen Oroszország, Olaszország, Románia és Szerbia képviselői is megjelentek. 2015. február 17-én pedig Tokodon állítottak emlékművet az ott tömegsírba temetett hadifoglyok emlékére.

⁵⁵ A temető feltárásáról bővebben: *Négyesi Lajos*: Első világháborús hadisírok felkutatása. In: *Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról*. Szerkesztette: *Tóth Zsolt*. Zrínyi Kiadó, 2013. 65-73. o.

Az egykori tábor legnagyobb kiterjedése a mai település térképére rávetítve

Felhasznált és vonatkozó források

Levéltári források:

- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (Budapest) II. 953. M. kir. VII. népfelkelő őrzászlóalj iratanyaga
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (Budapest) II. 962. M. kir. XXV. népfelkelő őrzászlóalj iratanyaga
- Primási Levéltár (Esztergom) 2570/1918. sz. ügyirat

Könyvészeti források, tanulmányok:

- *Balogh Boglárka*: Esztergom az első világháborúban. (Egy monográfia részletei). In: Esztergom Évlapjai 2000. Annales Strigonienses. Szerk.: *Bárdos István*. Balassa Bálint Társaság, Esztergom, 2000. 171-194. o.
- *Bodó János*: A nemzetközi jogok a háborúban 1. Szárazföldi háború. Nagybecskerek, [1914.]
- *Einczinger Ferenc*: Az Einczinger család története. Az esztergomi sütőház kétszáz éves fennállásának emlékére. Laiszky János Könyvnyomdája, Esztergom, 1935.
- *Józsa Antal – Vajda Alajos*: Dokumentumok az Osztrák-Magyar Monarchia első világháborús hadifogoly politikájának kialakulásáról (1914-1916). In: Hadtörténelmi Közlemények 1971/4. sz. 713-761. o.
- *Kakuk Zsuzsa*: Hoztam tenger mélyéből. Krími tatár népdalok és találós kérdések. Barbaricum Könyvműhely, Karcag, 2004.
- Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék multja és jelene. Főszerkesztő: *O'sváth Andor*. Magyar Vármegyék és Városok Multja és Jelene, Budapest, 1938.
- *Kúnos Ignác*: Tatár foglyok táborában. Jelentés a mohamedán foglytáborokban végzett tanulmányokról. In: Budapesti Szemle CLXV. köt. Franklin Társulat, Budapest, 1916.
- *Lóránt Ármin*: A hadifogolykérdésről. Budapest, 1915.
- Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914-1918. Összeállította: *Iványi Emma*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960.
- *Négyesi Lajos*: Első világháborús hadisírok felkutatása. In: Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Szerkesztette: *Tóth Zsolt*. Zrínyi Kiadó, 2013. 65-85. o.
- *Raymann János*: Az esztergomi hadifogolytábor története és pénzei. In: Numizmatikai Közlöny CVIII-CIX. évf. (2009-2010.) 133-146. o.
- *Seres István*: Újabb adatok Kúnos Ignácnak az I. világháborús hadifogolytáborokban folytatott turkológiai kutatásaihoz. In: Az előkelő idegen. III. Vámbéry Konferencia. Összeállította: *Dobrovits Mihály*. Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 2006. 135-172. o.
- *Szállási Árpád*: Esztergom az első világháborúban. In: Orvosi Hetilap 1986. 127. évf. 46. sz. 2819-2820. o.
- *Szállási Árpád*: Szegényháztól a kórházig. Esztergom egészségügyének története. H. n., é. n.
- *Teghze Gyula*: A háború és a nemzetközi jog. Debrecen, 1916.
- *Zat'ková, Jana*: Zabudnutí vojáci. Zajatci v oblasti Vojenskéhp veliteľstva Bratislava 1914-1918. Bratislava, 2013.

Újságcikkek:

- A hadifoglyok fényképezése Esztergomban. In: Esztergom és Vidéke XXXVIII. évf. 12. sz. (1916. február 13.) 3. o.
- A kormány kiküldöttei a táborban. In: Esztergom. XIX. évf. 37. sz. (1914. szeptember 13.) 5. o.
- A tábor-barakkok építése. In: Esztergom XIX. évf. 39. sz. (1914. szeptember 27.) 5. o.

- Az Esztergom melletti fogolyváros. In: Esztergom XIX. évf. 45. sz. (1914. november 8.) 2-3. o.
- Az olasz hadifoglyok lelkesze. In: Esztergom XXIII. évf. 2. sz. (1918. január 13.) 4. o.
- *Faludi István*: Orosz foglyok Oroszországról. In: Hadügy-Külügy. I. évf. 49. sz. (1914. december 1.) 6-7. o.
- Foglyok istentisztelete. In: Egyenlőség. XXXIII. évf. 38. sz. (1914. szeptember 20.) 4-5. o
- Hadifoglyaink érdekében. In: Esztergom XIX. évf. 40. sz. (1914. október 4.) 5. o.
- Hadifoglyaink. In: A világháború képes krónikája 71. füzet (1916. február 13.) 190-192. o.
- Hadifoglyok a mezőgazdaságokban. In: Esztergom XX. évf. 22. sz. (1915. május 30.) 5-6. o.
- Hadifoglyok munkadíja. In: Esztergom és Vidéke XXXVII. évf. 22. sz. (1915. március 18.) 4. o.
- Hazamentek az oroszok. In: Esztergom XXIII. évf. 45. sz. (1918. november 10.) 4. o.
- Kolera a barakkban. In: Esztergom XIX. évf. 39. sz. (1914. szeptember 27.) 5. o.
- Mennyi hadifogoly munkás van a vármegyénkben? In: Esztergom és Vidéke XXXVIII. évf. 19. sz. (1916. március 9.) 2. o.
- *Négyesi Lajos*: A kenyérmezői hadifogolytábor VII. sz. temetője. In: Hídlap VII. évf. 26. sz. (2009. július 4.) 32-33. o.
- Orosz hadifogoly-munkások. In: Esztergom XX. évf. 37. sz. (1915. szeptember 12.) 5. o.
- *Szabolcsi Miksa*: A kenyérmezői hadifoglyok újévi istentisztelete. In: Egyenlőség. XXXIII. évf. 39. sz. (1914. szeptember 27.) 5-7. o.
- *Szabolcsi Miksa*: Akik Isten elé vágnak. Egyenlőség XXXIII. évf. 37. sz. (1914. szeptember 13.) 1-3. o.
- Udvariasan bánjunk az oroszokkal. In: Esztergom XIX. évf. 39. sz. (1914. szeptember 27.) 3. o.

Rendeletek:

- 1168/1916. sz. alispáni rendelet (1916. február 24.) In: Esztergom vármegye hivatalos lapja. XIV. évf. 9. sz. (1916. március 16.) 9. o.
- A m. kir. belügyminiszter 1914. évi 151.917/IV-c. számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez, a mozgósított fegyveres erőhöz tartozó egyénekre vonatkozó anyakönyvi bejelentésekről (1914. augusztus 17.). In: Magyarországi Rendeletek Tára XLVIII. évf., Budapest, 1914. 195. 1554-1556. o.
- A hadifogolyként kezelt külföldiek halálesetének anyakönyvezése. (A belügyminiszternek 179.407/1914. szám alatt több vármegye alispánjához és A. város polgármesteréhez intézett rendelete). In: Belügyi Közlöny XIX. évf. 62. sz. (1914. december 3.) 739. o.
- 2195/1915. sz. rendelet az esztergomi járás főszolgabírájától. In: Esztergom Vármegye Hivatalos Lapja. XIII. évf. 32. sz. (1915. augusztus 12.) 176. o.
- 3617/1914. sz. Esztergom járás főszolgabírájától. Tárgy: Kolera megbetegedések a hadifogoly táborban és Tokod községben. In: Esztergom vármegye hivatalos lapja. 1914. 41. sz. 282. o.
- A m. kir. minisztérium 1916. évi 550. M. E. számú rendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez – Budapest és Fiume kivételével, a törvényhatósági gazdasági munkabizottságok megalakításáról és a hadifoglyok igénybevételének újabb módozatáról (1916. február 11.) In: Magyarországi rendeletek tára. L. folyam, 1916. Budapest, 1916. 31. 71-77. o.
- 5813/1917. sz. alispáni rendelet. In: Esztergom vármegye hivatalos lapja XV. évf. 27. sz. (1917. július 5.) 162. o.
- A m. kir. honvédelmi miniszter 1915. évi 7.598. eln. számú rendelete valamennyi magyarországi törvényhatóságoz, hadifoglyoknak magánmunkálatokra kiadásáról (1915. június 11.). In: Magyarországi rendeletek tára. XLIX. folyam, 1915. Budapest, 1915. 279. 885-893. o.
- 90.885/1916. V. c. B.M. sz. rendelet. In: Esztergom Vármegye Hivatalos Lapja XIV. évf. 28. sz. (1916. július 13.) 155. o.
- A m. kir. belügyminiszter 1915. évi 2.856 res. számú körrendelete: I. valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez, II. valamennyi csendőrkerületi parancsnoksághoz, III. valamennyi határszéli rendőrkapitánysághoz, megszökött hadifoglyok elfogásának

jutalmazásáról (1915. június 13.). In: Magyarországi rendeletek tára. XLIX. folyam, 1915. Budapest, 1915. 249. 826. o.

- A m. kir. földművelésügyi miniszter 1915. évi 24.065. eln. számú rendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez – Zemplén, Bereg, Sáros, Ung és Máramaros vármegyék alispánjainak kivételével, – gazdasági munkákra magánosok részéről hadifoglyoknak igénybeviteléről (1915. május 6.). In: Magyarországi rendeletek tára. XLIX. folyam, 1915. Budapest, 1915. 260. 852-856. o.

Internetes források:

- *Négyesi Lajos*: Az esztergomi hadifogolytábor emléke. http://www.multkor.hu/20090703_az_esztergomi_hadifogolytabor_emleke (Utolsó lekérés: 2012. június 14.)
- *Osvai László*: Hadifoglyok Esztergom mellett. <http://www.ekorlap.hu/informacio/2009/hadifoglyok-esztergom-mellett> (Utolsó lekérés: 2012. április 16.)
- *Steuer, Kenneth*: Pursuit of an „unparalleled Opportunity.” The American YMCA and Prisoner of War Diplomacy among the Central Power Nations during World War I, 1914-1923. <http://www.gutenberg-e.org/steuer/steuer.ch09.html#note25> (Utolsó lekérés: 2012. június 14.)

